

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2025.3.1

УДК 340.114:364.614.8

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2400-954X>**Горбатенко В. П., Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України****СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ІНДИКАТОР ПРАВОВОГО
І ПОЛІТИЧНОГО РОЗВИТКУ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД**

Розглянуто характерні ознаки справедливості як ціннісного індикатора правового і політичного розвитку. Визначено поняття справедливості як правового і політичного феномена, що визначально впливає на якість суспільного життя. Охарактеризовано історично сформовані різновиди реалізації справедливості в соціальному розвитку з позицій сьогодення. До таких різновидів віднесені: розподільна справедливість (пропорційний розподіл матеріальних і духовних благ, виходячи з природно-правової рівності всіх людей, незалежно від їх національних, станових, класових, майнових та інших відмінностей, але з урахуванням заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою); зрівняльна справедливість (досягнення максимальної рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів без урахування особистісних відмінностей); відплатна справедливість (забезпечення істинної свободи особистості, оцінки її діяльності з погляду добра і зла, заохочення і покарання). Виявлено основні напрями забезпечення справедливості в умовах сучасної трансформації держави й суспільства в Україні та реалій російсько-української війни. В якості таких напрямів виокремлені: необхідність подолання кризи розподілу; узгодження функціонування права і політики з соціальними нормами; належне використання потенціалу громадянського суспільства; забезпечення інституційної і процесуальної справедливості; досягнення справедливого миру для України. Виявлено, що витоки існуючої в українському суспільстві несправедливості слід шукати не лише в об'єктивному характері швидкого вдосконалення суспільства та наслідках прискореної спонтанної динаміки його розвитку, а і в суб'єктивно створених умовах. Визначено, що Суттєвою помилкою суб'єктів втілення правової реформи є також намагання сформувати правову основу, якої потребує українське суспільство, формально, у відриві від конкретної соціальної реальності.

Ключові слова: справедливість, правовий і політичний розвиток, розподільна справедливість, зрівняльна справедливість, відплатна справедливість, криза розподілу, соціальні норми, громадянське суспільство, інституційна і процесуальна справедливість, російсько-українська війна, справедливий мир для України.

Постановка проблеми. У розвитку людської цивілізації є ряд цінностей, наділених інваріантним характером, тобто неперехідних, невіддільних перипетіям часу. Саме до таких цінностей належить справедливість, яка виступає визначальною ознакою і невід'ємним механізмом, своєрідним індикатором регулювання людських відносин, пов'язаних з пануванням і підпорядкуванням, необхідністю підтримання взаємоповаги між людьми, гармонізації різних, в тому числі конкуруючих інтересів. Попит на справедливість існує в усіх сферах людських відносин – як у тих, що стосуються взаємодії, співпраці, так і в конкурентних, де мають місце суперечливі інтереси і прагнення.

За своїм змістом та етимологією справедливість (лат. *justitia*) своїми витокami сягає права (лат. *jus*), виражаючи його правильність, імперативність і необхідність. Виходячи з цього, діяти по-справедливості означає діяти правомірно, відповідно до всезагальних вимог права. Природа справедливості як правової цінності пов'язана насамперед із тим, що вона «відображає практичну сторону реалізації права як ефективного регулятора суспільних відносин, засобу, що має потужний людинотворчий потенціал» [1, с. 13].

Справедливість, що стосується функціонування держави, є політичною справедливістю. Втім,

цей різновид також тяжіє до права, оскільки зазвичай досягається засобами правової політики. Політика у останній відіграє провідну роль, але право виступає в якості інструмента її практичного забезпечення. Саме засобами права відбувається реалізація соціально-економічних програм розвитку суспільства. Якщо, звичайно, воно належним чином виконує своє призначення – загальнообов'язковість виконання нормативно-правових актів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Поняття, різновиди, напрями забезпечення справедливості в сучасному правовому і політичному розвитку розкривають такі зарубіжні дослідники як Т. Р. Аллан, Ю. Габермас, Ф. А. Гаск, О. Гьофе, Р. Дворкін, Р. Нозік, Г. Радбрух, П. Рікер, Дж. Роулз, Дж. Сарторі, Дж. Стоун, Ф. Фукуяма, Л. Фуллер та ін. Серед українських вчених це явище досліджують Т. Балагура, В. Бігун, В. Богачов, В. Василенко, В. Васильчук, Л. Герасіна, І. Гриценко, М. Козюбра, О. Костенко, В. Костицький, М. Кравчук, І. Кресіна, Д. Лук'янов, М. Мельник, О. Михайленко, Н. Оніщенко, Т. Подковенко, М. Савчин, В. Сіренко, О. Скрипнюк, В. Сухонос, Н. Федіна, Н. Шелевер, М. Шульга та ін.

Перелік лише цих науковців означає, що проблема справедливості постійно перебуває в полі зору науковців. Разом із тим, варто пам'ятати, що ця проблема є надзвичайно рухливою й не може бути вирішена раз і назавжди. Вона потребує постійної уваги і зміни підходів, оскільки, як зазначає Ю. Стоун, кожна зміна людства і його оточення викликає перегляд існуючих оцінок для застосування до нової ситуації, що з особливою виразністю виявляється в умовах демократичного розвитку [2]. Те ж саме стосується й окремих країн, насамперед тих, які переживають періоди політичних трансформацій і соціальних потрясінь. Зважаючи на це, **метою** пропонованої статті є з'ясування характерних ознак справедливості як ціннісного індикатора правового і політичного розвитку в контексті формування основних напрямів реалізації справедливості в Україні в умовах її перехідного розвитку та реалій російсько-української війни. У відповідності з цим завданнями дослідження є: визначення поняття і характерних політико-правових ознак справедливості як соціального феномена; розгляд історично сформованих різновидів реалізації справедливості в соціальному розвитку з позицій сьогодення; виявлення основних напрямів забезпечення справедливості в умовах сучасної трансформації держави й суспільства в Україні.

Виклад основного матеріалу. У політико-правових теоріях існує широка палітра різноманітних, нерідко протилежних, поглядів. Так, має місце точка зору, що сучасні конституції є «інструментами пошуку справедливості», а існуючі політико-правові принципи дозволяють досягати її необхідного для стабільного розвитку рівня. В рамках цього підходу заслуговує на увагу позиція Дж. Роулза, який вважає, що нерівність у розподілі суспільних благ допускається лише тоді, коли вона відповідає інтересам найменш забезпечених членів суспільства. Протилежний підхід проголошує, що так само, як неможливо передбачити наслідки зміни інституційної структури, «неможливо передбачити (навіть у більшому ступені) і перетворення, що диктуються справедливістю» [3, с. 189–190]. Усі ці теорії поєднує їх спорідненість із численними попередніми природно-правовими ідеями і концепціями, в змісті яких сформовано загальноприйнятий імператив: кожна людина володіє вродженими та набутими правами, які будь-яка інша особа зобов'язана поважати без виключень і компромісів.

Спираючись на існуючі в суспільних науках підходи, із сучасного аксіологічного погляду справедливість може бути визначена як внутрішня властивість і якість права й політики, що визначає баланс між інтересами, правами, обов'язками, відповідальністю соціальних суб'єктів; традиційне і нормативне утвердження моралі, що відіграє вирішальну роль у формуванні демократичної свідомості людей; неперехідна соціальна цінність, захищати й культивувати яку покликана вся система правових і політичних відносин. За своїм практично визначеним призначенням справедливість «означає рівне право всіх членів суспільства на реалізацію всіх своїх здібностей, покликань, можливостей, потреб і інтересів, а також прагнень, готовність і здатність суспільства забезпечити реалізацію цих прав» [4, с. 295]. У цьому контексті справедливість розглядається як ідеал і мета правового і політичного розвитку; соціальна основа, що формує відповідний принцип права, покликаний слугувати мірилом рівноправних відносин у суспільстві; критерій оцінки організації громадського життя; важлива умова соціальної стабільності, позитивна засада взаємовідносин між людьми; предмет людських сподівань і вимог.

Широкий резонанс і значний рівень ціннісного узагальнення справедливість здобула з наданням їй соціального (захисного) змісту. Ідея соціальної справедливості знайшла своє відображення у двох основних підходах, які утверджують: 1) рівність можливостей в рамках відкритого суспільства, де люди зможуть максимально проявити свої здібності; 2) рівномірний розподіл благ з урахуванням різних потреб кожної людини. В обох підходах так чи інакше присутні морально-етичні детермінанти,

що віддавна супроводжують ідею справедливості, та можливості її практичної реалізації в якості правового принципу. Отже, в сукупності зі свободою і вимогами рівності справедливість «є дійсним соціальним фактором, що впорядковує соціальне життя в режимі конституційної безпеки» [5, с. 295].

Найпопулярніша, життєздатна інтерпретація соціальної справедливості знайшла своє втілення на Заході, в рамках поміркованого підходу, характерного для соціал-демократії. Згідно цього підходу, частина суспільних ресурсів розподіляється за потребами через систему соціального забезпечення, а інша частина – відповідно до заслуг через економічний ринок або бюрократичні процедури. Звідси справедливість у житті суспільства, держави становить собою значну соціальну цінність – «як критерій оцінки у відносинах між людьми, як спонукальний мотив до певної діяльності, до дотримання певних правил поведінки» [6, с. 43]. Отже, як інтегральне поняття, соціальна справедливість відображає реальне становище особи в суспільстві, рівень людської і громадянської гідності, забезпечений правовими гарантіями та заслужено наданими матеріальними і духовними благами.

У процесі теоретичного осмислення досліджуваного нами феномена сформувалися три його основні різновиди.

1. Розподільна справедливість. Передбачає пропорційний розподіл матеріальних і духовних благ, виходячи з природно-правової рівності всіх людей, незалежно від їх національних, станових, класових, майнових та інших відмінностей, але з урахуванням заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою. Розподільна справедливість поширюється на приватну сферу, що включає купівлю-продаж майна, трудові відносини, відшкодування шкоди та ін. Р. Нозік застерігає, що цей популярний різновид забезпечення справедливості не слід розуміти спрощено, й відповідно зазначає: «Не існує централізованого розподілу, не існує жодної особи чи групи, уповноваженої контролювати всі ресурси, вирішуючи, як саме слід розподілити їх і роздати. Все, що припадає тій чи тій особі, вона отримує від інших через обмін або як дар. У вільному суспільстві різні особи контролюють неоднакові ресурси, і нові статки виникають завдяки вільному обміну та вільній діяльності» [7, с. 239]. Історичний досвід засвідчує, що під час переходу від одного типу розподілу до іншого в соціальних системах може виникати несправедливість. Перерозподіл, застосований в якості альтернативи минулим обставинам, здатен грубо порушувати правові підстави або заслуги людей і не відбивати реального перебігу подій та потреб населення. Різного роду перерозподільні моделі частіше за все тягнуть за собою порушення людських прав.

2. Зрівняльна (компенсуюча) справедливість. Означає досягнення максимальної рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів без урахування особистісних відмінностей. З точки зору зрівняльної справедливості будь-яка диспропорція в розподілі прав соціальних суб'єктів сприймається учасниками групових чи міжособистісних взаємовідносин як несправедливість. Зважаючи на це, Т. Р. С. Аллан застерігає уникати примітивного чи універсалізованого розуміння принципу рівності. Натомість пропонує вирішувати проблему досягнення справедливості на основі зазначеного принципу, виходячи зі специфіки конкретно взятого суспільства: «Правильне розуміння рівності не вимагає універсального застосування законів чи заборони на примусові дії з метою досягнення суспільного блага: воно лише передбачає, що всі форми ініційованого урядом соціального розподілу мають бути адекватно виправдані. Законодавчі та адміністративні розмежування груп громадян мають раціонально співвідноситися із легітимізованими громадськими цілями, котрі відображають зрозуміле і повсякчас підтримуване всіма уявлення про суспільне благо, узгоджене з принципами законного та конституційного ладу» [8, с. 34]. Трансформована до сучасного розуміння зрівняльна справедливість означає, з одного боку, неможливість її підміни примітивною зрівнялівкою, а з іншого – рівність, як справедливість, повинна втілюватися у формулі: що є правом і обов'язком для одного, те повинне бути правом і обов'язком і для іншого, незалежно від соціального статусу.

3. Відплатна справедливість. Поширюється на сферу покарань за правопорушення і злочини. В сучасному розумінні відплатна справедливість у морально-соціальному сенсі означає забезпечення істинної свободи особистості, оцінки її діяльності з погляду добра і зла, заохочення і покарання. Правова відплата тлумачиться як правосуддя, що передбачає рівний підхід до всіх членів суспільства. Справедливість покарання вимагає дотримання наступних принципів: застосування певних процедур тільки до осіб, визнаних винними у скоєнні правопорушення; залежності міри покарання від ступеня його тяжкості; призначення за одне правопорушення лише одного юридичного покарання, яке не принижує людської гідності; невідворотності настання юридичної відповідальності. Відплатна справедливість, що реалізується в кримінальному праві, передбачає покарання лише винних і

виправдання невинних, а також призначення покарання у відповідності з тяжкістю вини. Справедливе покарання справляє не тільки правовий, а й моральний вплив на суспільство і є важливим чинником профілактики правопорушень. Відсутність або послаблення справедливості у практиці застосування покарань може мати надзвичайно негативні наслідки для соціуму.

Для українського суспільства у ментально-психологічному плані справедливість є цінністю традиційною, поряд з такими визначальними критеріями суспільних орієнтацій як поміркованість, совість, рівність, відповідальність, чесність, порядність та інші. Виходячи з цього, можна вважати слушною думку, висловлену українським соціологом М. Шульгою: «Якщо, наприклад, упродовж століть у культурі базовою цінністю була соціальна справедливість, то відкинути її навіть масованою волюнтаристською атакою неможливо. І хоч би як нас переконували, що на першому місці мають бути такі цінності, як священне право приватної власності або права людини, останні не зможуть конкурувати в нашому суспільстві зі справедливістю» [9, с. 2]. В сучасних умовах незавершеного перехідного розвитку українського суспільства зміст справедливості безпосередньо пов'язаний зі зміною суспільної динаміки, яка вимагає, з одного боку, необхідності збереження успадкованих відносин, а з іншого – передбачає подолання спадщини минулих часів, що в умовах соціальних змін (політичних, правових, економічних та ін.) сприймається суспільною свідомістю як несправедливість.

Внаслідок перехідного розвитку України у правовому і політичному сенсі постали дві взаємопов'язані негативні тенденції, які потребують якомога скорішого розв'язання. Першою з таких тенденцій є виникнення розриву між позитивним правом і життям, особливостями української правової культури, утвердження надмірного прагнення щодо нормативно-правової формалізації всіх сфер суспільного життя. Другою негативною тенденцією можна вважати розрив між Конституцією України та реаліями суспільно-політичного розвитку українського суспільства. Цей розрив, або «уявний конституціоналізм», як він визначається сучасною наукою, з одного боку, спровокований попередньою системою соціалізації населення, орієнтованою на формальний характер існування конституції. З другого боку, в сучасних умовах його провокують відсутність необхідної кількості активних, компетентних, принципових суб'єктів політико-правового реформування та недостатній розвиток стійких елементів громадянського суспільства.

У ціннісно зумовленому аспекті успішний поступ українського суспільства можливий «не конфронтаційним подоланням одних цінностей іншими, а їх еволюційним доповненням, взаємозбагаченням та інтеграцією позитивних властивостей», в результаті чого модернізаційні зміни мають сформувати «цінності, властиві успішним модернізаційним проектам: рівність перед законом, самореалізацію, толерантність, відкритість до змін, індивідуальну відповідальність, взаємодопомогу» [10, с. 333]. Зважаючи на це, у практичному правовому і політичному сенсі досягнення належного рівня забезпечення справедливості в Україні можливе завдяки виконанню і наповненню сутнісним змістом ряду умов. До таких умов можна віднести наступні.

Необхідність подолання кризи розподілу. До основних проявів кризи розподілу, зумовленої наслідками недостатнього або неефективного забезпечення реформи, слід віднести поляризацію населення внаслідок нерівномірного розподілу матеріальних благ і похідне від цього конфліктобезпечне зростання у масовій свідомості відчуття соціального протесту стосовно держави та тих, хто її офіційно представляють. Витоки такого стану розвитку суспільства треба шукати не лише в об'єктивному характері швидкого вдосконалення суспільства та наслідках прискореної спонтанної динаміки його розвитку, а і в суб'єктивно створеному порушенні соціальної справедливості.

Зокрема, в Україні має місце відсутність гнучкої, цілеспрямованої державної політики у справі надання й реалізації пільг окремим категоріям громадян, що породжує їх нестабільність, невпорядкованість і неузгодженість. Суперечності, що виникають у правозастосовчій практиці, потребують не лише інвентаризації закріплених у нормативних актах пільг, а й їх детального аналізу, експертизи, насамперед з метою розрізнення ефективних пільг та тих, що деструктивно впливають на суспільний розвиток. Кожна пільга має бути адресною, обґрунтованою, правомірною, справедливою.

Відсутність у певному суспільстві забезпечення необхідного мінімуму життєвих умов найчастіше тягне за собою утворення викривленої форми стимулювання неефективної праці, якою є привілеї. У неправових державах основними привілеями є ті, які встановлюються владою незаконним шляхом. Головним привілеєм є привілей на саму владу, її монополізація частиною суспільства. Привілей на владу є основним джерелом всіх інших незаконних переваг влади, фактично її повного беззаконня у сфері розподілу благ і послуг. Важливо, щоб привілеї, які суспільство надає людям, котрі перебувають на керівних посадах, були чітко виписані в законі й не перевищували той мінімум, який необхідний

для їх нормальної роботи. Влада повинна мати не більше привілеїв, ніж це необхідно для її успішного функціонування. Суспільство з розвиненою структурою привілеїв не може вважатися достатньо розвинутим, а тим більше демократичним. Проблема привілеїв може бути знята належним використанням можливостей ринкової економіки, коли гроші є основним засобом платежу і обігу; реальним встановленням правової держави з широкою гласністю, законодавчим врегулюванням, контролем опозиції за діяльністю влади.

Узгодження функціонування права і політики з соціальними нормами. Світовий досвід переконливо свідчить, що право перестає відображати нагальні потреби, запити й інтереси суспільства, якщо воно відривається від вироблених поколіннями людей соціальних норм. І це очевидно, оскільки останні є суспільно визнаними або узаконеними вимогами, приписами, побажаннями й очікуваннями відповідної поведінки, що регулюють дії людей, мотивують суспільне життя відповідно до цінностей певної культури, зміцнюють стабільність і цілісність суспільства. Соціальні норми характеризуються певною стабільністю, доцільністю, імперативністю, категоричністю, уніфікованістю. Виходячи з цього, право покликане слугувати регулятором людської поведінки та критерієм оцінки її відповідності сформованим історично, сприйнятим ментально та закріпленим у законах соціальним нормам.

Усі види соціальних норм у сучасному суспільстві перебувають у постійному функціональному зв'язку, утворюючи багаторівневий нормативний комплекс. Моральні норми зорієнтовані на створення гармонії співіснування індивідуального й колективного начал, вироблення стандартів людського співжиття. Політичні норми передбачають захист наявних у суспільному житті настанов, приписів, традицій діяльності держави, партій та інших суб'єктів політики, а також вдосконалення порядку реалізації тих чи інших програмних установок, політичних рішень. Нормами управління регулюються відносини між тими, хто управляє, та підлеглими. Вони створюються органами держави, громадськими організаціями, практикою спілкування. На них ґрунтуються організованість та дисципліна державного апарату й тих, на кого спрямовані його зусилля. Призначення соціальних норм – позитивне, творче спрямування людської енергії, запобігання деструктивним явищам і процесам. У відповідності з цим ідеальна модель функціонування права передбачає максимальне зближення соціальних норм конкретно взятого суспільства та національного законодавства. У цьому контексті для українського суспільства надзвичайно важливим є врегулювання проблем використання державної мови, забезпечення національної ідентичності, відтворення національних традицій та українського символічного простору.

Належне використання потенціалу громадянського суспільства. Досвід перехідних країн, в тому числі й України, переконливо засвідчує, що головними перешкодами на шляху формування громадянського суспільства є зневажливе ставлення громадян до законів, а також домінанта державного начала над особистісним. І це означає необхідність практичного втілення демократичного розуміння громадянського суспільства, становлення якого в контексті справедливості означає: вільний розвиток індивідуального та колективного життя, навички колективних дій в рамках існуючого правового поля; наявність децентралізованої державної влади і місцевого самоврядування; функціонування гнучкої ринкової економіки з властивою їй багатоманітністю форм власності; множинність незалежних політичних сил і партій з недирижовано сформованою громадською думкою; високий рівень поінформованості населення (знання законів, правил, соціально значущих рішень); здатність населення до мобілізації у короткі проміжки часу; можливість забезпечення реального відображення стану справ, на відміну від держави, яка є сферою умовного, формального життя.

В Україні має постати інституціалізоване громадянське суспільство, тобто розгалужена, багатоаспектна мережа різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення і формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави. Однією з головних особливостей громадянського суспільства є конкретний і повсюдний вплив на розв'язання повсякденних проблем. На цей процес, поряд з підтримкою спонтанної динаміки, можна і необхідно впливати нормативно-правовими і державно-управлінськими засобами. Дієвим механізмом розвитку громадянського суспільства можна вважати підтримку соціального партнерства, яке дозволяє поєднати зусилля держави, бізнесу та громадянських інститутів. У Європі сьогодні саме з цим пов'язаний безперервний процес реалізації адміністративних реформ. Особливо, що стосується залучення бізнесу і громадських структур до реалізації ініційованих державою проєктів.

Важливою умовою життєздатності інститутів громадянського суспільства є забезпечення їхньої фінансової стійкості. Це насамперед передбачає створення сприятливих податкових умов. Зокрема,

варто було б надати можливість для фізичних осіб адресної виплати частини податків на розвиток інститутів громадянського суспільства із забезпеченням відповідної звітності. Нормативного закріплення потребує порядок здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади. Поряд з названим, законодавчого регулювання потребують: статус і діяльність невідприємницьких організацій; облік і надання соціальних послуг, в тому числі правової допомоги, населенню; реальне забезпечення права на звернення кожного громадянина до органів державної влади.

Забезпечення інституційної і процесуальної справедливості. Цей напрям стосується судових процедур, організації виборчого процесу, парламентської процедури, ухвалення рішень на всіх рівнях. Інституціональній і процесуальній справедливості суперечать упередженість і односторонність. Натомість на її результативність позитивно впливають відкритість процедур, незалежність судочинства, можливість висловлення сторонами різних (в тому числі протилежних) позицій у правовому спорі.

Правовідносини на всіх рівнях функціонування українського суспільства засвідчують, що більшість рішень у нас є нелегітимними й такими, що розмивають сутнісне призначення права, оскільки вони ухвалюються з порушенням процесуальної справедливості. Однією з причин такого стану є «недостатній розвиток інституційних гарантій для ефективної правозастосовної діяльності, що створює нерівні умови для реалізації прав і свобод громадян залежно від їх соціального статусу, фінансових можливостей чи інших факторів» [11, с. 202–203]. Інституціональна і процесуальна справедливість передбачає опертя на формування дієвих інститутів, встановлення правил, механізмів, процедур. З цього приводу українські науковці зазначають, що навіть ухвалення нової конституції недостатньо вважати першочерговою проблемою. У ситуації, що склалася, найбільш оптимальною для України є «інвентаризація наявних процесуальних законів на предмет того, чи забезпечують вони виконання конституції у частині ефективності системи стримувань і противаг і ліквідації “пасток спроможності”» [12, с. 38].

Повна міра справедливості як з боку громадян, так і з боку представників влади є важливою умовою функціонування демократії в правовій державі. Звідси важливою проблемою для належного забезпечення функціонування інститутів та дотримання процедур є утвердження на всіх рівнях суб’єктивної справедливості. Так, якщо парламентарі не володіють особистою справедливістю, тоді вона служить не всьому народові, а лише інтересам свого угруповання. Особиста справедливість протидіє скочуванню правопорядку до беззаконня. Це означає, що однією із складових успіху політико-правового реформування в Україні має стати особиста відповідальність суб’єктів його реалізації, що вкладається в імператив, сформульований П.Рікером: «ви відповідальні за те, що спричинили ваші дії, але ви також відповідальні за інше – за те, що це робилося за вашим дорученням або під вашим наглядом, а в деяких випадках ви відповідальні й за те, що робилося і поза межами вашої відповідальності» [13, с. 42–43].

Досягнення справедливого миру для України. Справедливий мир для України означає відновлення територіальної цілісності, збереження сильної армії, відшкодування збитків, завданих війною, визволення усіх полонених, повернення викрадених дітей, притягнення винних до відповідальності за злочини. Це також включає повагу до людської гідності, забезпечення безпеки та стабільності, створення умов для сталого розвитку та примирення. Однак, навіть забезпечення усього цього буде недостатньо, доки українці не відчують себе по справжньому рівноправними в середовищі світової демократичної спільноти. Щодо цього Р. Мокрик слушно зазначає: «Українці повинні нарешті відчувати, що їх вважають за рівних в європейській спільноті. І що їхнє – так часто ідеалізоване уявлення про Європу – може нарешті опертись об цінності, на яких стоїть Європа і за які Європа теж готова боротись. Так, як Україна» [14].

Для практичного забезпечення вищезазначеного необхідно відстоювати власні прагнення і позиції щодо вступу України до Європейського Союзу і НАТО, долати всіма доступними способами негативне ставлення до цього представників окремих країн. Досягнення справедливого миру потребує гарантій для України щодо її подальшого існування як незалежної держави. А це передбачає також відновлення нормального життя, налагодження добробуту. Відбудова країни за допомогою світового співтовариства має бути орієнтована на підхід, згідно якого саме людина є найбільшою цінністю. Справедливий мир – це не заморожений конфлікт і не призупинення бойових дій за російським чи іншим сценарієм. І лише Україна має право визначати яким він буде для неї.

Висновки. Отже, витоки існуючої в українському суспільстві несправедливості слід шукати не лише в об’єктивному характері швидкого вдосконалення суспільства та наслідках прискореної спонтанної динаміки його розвитку, а і в суб’єктивно створених умовах. Суттєвою помилкою

суб'єктів втілення правової реформи є також намагання сформувати правову основу, якої потребує українське суспільство, формально, у відриві від конкретної соціальної реальності. Відповідно досягнення належного рівня забезпечення справедливості потребує практичного втілення таких демократичних ціннісних характеристик, що співвідносяться з ментальними характеристиками українського народу, як: чітко врегульована правовою і політичною системами рівноправність; узгоджені з традиційною специфікою українського суспільства функціональні засоби і механізми реалізації правових норм; вільний розвиток індивідуального та колективного життя, навичок колективних дій в рамках існуючого правового поля; забезпечена інституційно і процесуально практика ухвалення соціально доцільних державно-правових і державно-управлінських рішень; зусилля, спрямовані на досягнення справедливого миру для України, що означає відновлення територіальної цілісності держави, покарання злочинців, поступове налагодження нормальної життєдіяльності українського суспільства. Саме на це необхідно спрямувати повсякденні зусилля на всіх рівнях.

Бібліографічний список:

1. Подковенко Т. Справедливість у системі цінностей права. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 4 (8). С. 10–14.
2. Stone J. Human law and human justice. London, 1965. 415 p.
3. Сарторі, Джованні. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Пер. з англ. О. І. Мороз. Київ: АртЕк, 2001. 224 с.
4. Філософія: навч. посібник / Ред. Ю. В. Осічнюк. Київ: Атіка, 2003. 464 с.
5. Шелевер Н. Конституційний принцип справедливості як основа прав людини. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск. № 2. С. 293–297.
6. Михайленко О. Проблеми справедливості при розбудові правової держави. *Право України*. 1998. № 8. С. 43–46.
7. Сучасна політична філософія: Антологія / Пер. з англ. Упоряд. Я. Кіш. Київ: Основи, 1998. 575 с.
8. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Пер. з англ. Р. Семківа. Київ: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 385 с.
9. Шульга М. Національна і політична маргіналізація за умов системної кризи. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2002. №1. С. 1–16.
10. Ціннісна складова модернізаційних процесів у сучасному соціумі України: кол. моногр. / [Балакірева О. М., Геєць В. М., Сіденко В. Р. та ін.]; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2014. 340 с.
11. Балагура Т. В. Соціальна справедливість у правовій доктрині України: теоретичні та практичні аспекти. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. № 3 (85). С. 200–204.
12. Межі інституційної спроможності: як працює влада в Україні. Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2025. 40 с.
13. Пікер П. Право і справедливість / Пер. із фр. Київ: Дух і літера, 2002. 216 с.
14. Мокрик Р. Чи можливий справедливий мир? Історична правда. 19 липня 2025. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2025/02/28/164771/>

References:

1. Podkovenko T. (2016). Spravedlyvist' u systemi tsinnostey prava. *Aktual'ni problemy pravoznavstva*, 4 (8), 10–14.
2. Stone J. (1965). Human law and human justice. London, 415.
3. Sartori, Dzhovanni. (2001). Porivnyal'na konstytutsiyna inzheneriya: Doslidzhennya struktur, motyviv i rezul'tativ / Per. z anhl. O. I. Moroz. Kyiv: ArtEk, 224.
4. Filosofiya: navch. posibnyk (2003). / Red. YU. V. Osichnyuk. Kyiv: Atika, 464.
5. Shelever N. (2022). Konstytutsiynnyy pryntsyp spravedlyvosti yak osnova prav lyudyny. *Naukovyy visnyk DDUVS*. Spetsial'nyy vypusk, 2, 293–297.
6. Mykhaylenko O. (1998). Problemy spravedlyvosti pry rozbudovi pravovoyi derzhavy. *Pravo Ukrainy*, 8, 43–46.
7. Suchasna politychna filosofiya: Antolohiya (1998). / Per. z anhl. Uporyad. YA. Kish. Kyiv: Osnovy, 575.
8. Allan T. R. S. (2008). Konstytutsiyna spravedlyvist'. Liberal'na teoriya verkhovenstva prava / Per. z anhl. R. Semkiva. Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohyans'ka akademiya", 385.
9. Shul'ha M. (2002). Natsional'na i politychna marhinalizatsiya za umov systemnoyi kryzy. *Sotsiolohiya: teoriya, metody, marketynh*, 1, 1–16.
10. Tsinnisna skladova modernizatsiynykh protsesiv u suchasnomu sotsiumi Ukrainy: kol. monohr. (2014). / [Balakiryeve O. M., Heyets' V. M., Sidenko V. R. ta in.]; NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnouzuv. NAN Ukrainy». Kyiv, 340.

11. Balahura T. V. (2024). Sotsial'na spravedlyvist' u pravoviy doktryni Ukrainy: teoretychni ta praktychni aspekty. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, 3 (85), 200–204.

12. Mezhi instytutsiynoyi spromozhnosti: yak pratsyuye vlada v Ukraini. (2025). Nizhyn: Vydavets' Lysenko M. M., 40 s.

13. Riker P. (2002). *Pravo i spravedlyvist'* / Per. iz fr. Kyiv: Dukh i litera, 216 .

14. Mokryk R. Chy mozhlyvy spravedlyvy myr? Istorychna pravda. 19 lypnya 2025. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2025/02/28/164771/>

Horbatenko V. Justice as an indicator of legal and political development: axiological approach.

The characteristic features of justice as a value indicator of legal and political development are considered. The concept of justice as a legal and political phenomenon that has a decisive impact on the quality of social life is defined. Historically formed varieties of the implementation of justice in social development are characterized from the standpoint of the present. Such varieties include: distributive justice (proportional distribution of material and spiritual goods, based on the natural-legal equality of all people, regardless of their national, social, class, property and other differences, but taking into account the merits of a particular citizen before society and the state); equalitarian justice (achieving maximum equality of rights and opportunities of social subjects without taking into account personal differences); retributive justice (ensuring true freedom of the individual, assessing its activities from the point of view of good and evil, encouragement and punishment). The main directions of ensuring justice in the conditions of the modern transformation of the state and society in Ukraine and the realities of the Russian-Ukrainian war are identified. The following areas are identified: the need to overcome the distribution crisis; harmonizing the functioning of law and policy with social norms; proper use of the potential of civil society; ensuring institutional and procedural justice; achieving a just peace for Ukraine. It has been revealed that the origins of the injustice existing in Ukrainian society should be sought not only in the objective nature of the rapid improvement of society and the consequences of the accelerated spontaneous dynamics of its development, but also in subjectively created conditions. It has been determined that a significant mistake of the subjects of the implementation of legal reform is also the attempt to form the legal basis that Ukrainian society needs, formally, in isolation from concrete social reality.

Keywords: justice, legal and political development, distributive justice, equalitarian justice, retributive justice, crisis of distribution, social norms, civil society, institutional and procedural justice, Russian-Ukrainian war, just peace for Ukraine.